

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Een man van 'grote ommeslag' maar 'beperkt
statuur' De boekhouder-generaal van de Verenigde
Oost-Indische Compagnie in Batavia, 1611-1802**

Schooneveld-Oosterling, J.; Knaap, G.

Citation

Schooneveld-Oosterling, J., & Knaap, G. (2018). Een man van 'grote ommeslag' maar 'beperkt statuur': De boekhouder-generaal van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Batavia, 1611-1802. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 37(1), 5-22. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306286>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306286>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Een man van ‘grote ommeslag’ maar ‘beperkt statuur’

*De boekhouder-generaal van de Verenigde Oost-Indische
Compagnie in Batavia, 1611–1802*

In 2013 the Huygens Institute for Netherlands History (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, KNAW) published an extensive online database containing records of cargo shipped by voc-vessels in the company's intra-Asian and intercontinental trade (<http://bgb.huygens.knaw.nl/>). These records were taken from the ledgers of the Bookkeeper General in Batavia, who was at the centre of the financial administration in the voc empire. As such, the Bookkeeper General was an important chain in the voc's information system. But who were the individuals occupying this position and how influential were they in the company's bureaucracy? Additionally, how does the office of Bookkeeper General reflect the alleged modernity or rationality of the voc-organisation?

To answer these questions, this article deals with the process of bookkeeping, as well as the Bookkeeper General's position in the overall company organisation, his office and the careers of those in charge.

The system of administering the financial transactions in Asia was given its definitive structure by Jan Pieterszoon Coen in 1613. The Council of the Indies, the highest governing body in Asia, took a meticulous interest in the affairs everywhere in Asia and in the connections to the organisation at home, the Netherlands. Compiling a general annual overview was a great administrative achievement to the standards of the time, although from a present-day viewpoint there were important flaws. The Bookkeeper General usually did not have a seat in the Council of the Indies; he ranked just below the highest echelon. The function as such, however, was an important stepping-stone for further advancement. The Bookkeeper's staff in Batavia was quite small, reaching just 10 to 15 individuals in the eighteenth century. Newly appointed Bookkeepers General were on average 36 years old, and stayed in the position for 3 to 4 years. Because of the high mortality among voc-personnel many of the bookkeepers concerned went through the ranks very quickly.

INLEIDING

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) blijft fascineren. Dat geldt in Nederland voor zowel leken als historici. Deze Nederlandse onderneming, één van de eerste ter wereld met een kapitaal in vrij verhandelbare aandelen, had vestigingen en medewerkers in verre landen. Als vroege multinational trekt de voc nog steeds de aandacht van het grote publiek, tot en met politici en bedrijfskundigen aan toe. Bijzonder is ook, dat de voc het bijna twee eeuwen volhield, van 1602 tot en met 1799, hetgeen in ondernemersland zonder meer een prestatie van formaat is. Bovendien staan (vak)historici, zowel Nederlandse als buitenlandse, nog steeds versteld van de rijkdom aan gegevens zowel over de geschiedenis van de voc zelf, als over allerlei landen in Azië en zuidelijk Afrika.

Gezien het uitgebreide operatiegebied en de grote variëteit aan activiteiten is het niet verwonderlijk dat er grote bedragen in de organisatie omgingen. Toch is het moeilijk om hier een compleet beeld van te krijgen. Dat komt in de eerste plaats doordat de voc niet over één geïntegreerde boekhouding beschikte: het ‘bedrijf’ overzee en dat in de Republiek had ieder zijn eigen administratie. Overzee, voornamelijk in Azië, waren de activiteiten verdeeld over meer dan twintig gewesten, die bij elkaar zo’n honderd tot tweehonderd vestigingen hadden. De overzeese activiteiten werden aangestuurd door de gouverneur-generaal en de Raad van Indië, ook wel Hoge Regering genoemd, die in Batavia zetelde. Thuis, in de Republiek, bestond de voc uit zes afzonderlijke bedrijven, de zogenaamde kamers, waarvan die te Amsterdam de grootste was, ieder met een eigen financiële verantwoordelijkheid. Die zes kamers zonden regelmatig afgevaardigden naar een gezamenlijk overleg, het college van de Heren xvii, dat de besluiten nam van algemeen beleid. De kamers in de Republiek waren daardoor grotendeels autonoom. Daar waar men de organisatie in de Republiek ‘federaal’ zou kunnen noemen, was die overzee ‘centralistisch’, gericht op Batavia.¹ Bij dit gebrek aan integratie in de boekhouding komt nog dat een groot deel van de boekhouding überhaupt niet bewaard is gebleven. Dat geldt in de eerste plaats voor die in de Republiek. Ook van de boekhouding overzee, met name de gewestelijke, is een groot deel verloren gegaan. Van de centrale Aziatische boekhouding, bijgehouden door de boekhouder-generaal in Batavia, zijn nog slechts 55 boekjaren bewaard gebleven, alle van na 1700.²

1 F.S. Gaastra, *Bewind en beleid bij de voc. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672–1702* (Zutphen 1989) 70 en 92; J.P. de Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording in de voc* (Leiden 1984) 28; M.A.P. Meilink-Roelofs, ‘Hoe rationeel was de organisatie van de Nederlandse Oost-Indische

Compagnie?’ in: *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek* 44 (’s-Gravenhage 1982) 172–174.

2 Het archief van de boekhouder-generaal bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag: Archief van de boekhouder-generaal te Batavia, toegangsnummer 1.04.18.02.

(3)

Batavia Sint-Castel anno 1702

in den troocke delte voornemt/ alhier ontfangens gecondigniert geweest
 sijnde aan den Indischen loog agt 16ten 1702 door geboehouder-generaal en verorden d'Indische
 raaden van nederlande India. als.

Van Amsterdam met N. Godens direct, na oetgeve d'Indische facturen
 die by het Batavia's negotie journaal onder pag 216. 220. 248. 297. 427. 430. 460. 469. 470.
 474. 521. 522. 525. en by woordtke van het-generaal ingecommen sijn, tusschen
 met ootkrucht den 16ten januarij anno 1702. alhier aangeleut tusschen

1600ff. Ducatous	6497.00
1200 rds. payment nederland	2000.00
22 ff. wervelijck in loot	864.00
6 ff. Goudvordere	200.00
6 ff. Fluwvelvordere	21002.00
10 ff. Floos of wampen Crisp	6700.00
1 ff. goud wampen	10000.00
3 ff. wampen in loot	6000.00
12 ff. wampen	14000.00
600 ff. wampen	102600.00
Diverse wampen	1000.00
2000 ff. goud ruyten	700.00
991 ff. koper in pecten en edelmetaal	6711.00
991 ff. loot in kassen	994.00
Diverse wampen goudwampen	23000.00
1 ff. wampen	2000.00
1 ff. goudwampen wampen	10000.00
1 ff. wampen wampen wampen	2200.00
1 ff. wampen wampen	1100.00
1 ff. wampen	22100.00
1 ff. wampen	10000.00
Totaal gult. 190972.00	
Totaal gult. 244960.00	

met d'Indische den 1sten may anno voornemt, als

Ladinglijst van het voc-schip *Oostrust* dat op 16 januari 1732 in Batavia aankwam met diverse goederen ter waarde van 195.972,8 Nederlandse gulden. Generaal journaal gehouden door de boekhouder-generaal te Batavia 1731–1732. DEN HAAG, NATIONAAL ARCHIEF.

In 2013 publiceerde het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis het project 'Boekhouder-generaal Batavia, het goederenvervoer van de voc in de achttiende eeuw'.³ Daarmee kwam een deel van de boekhouding van de boekhouder-generaal in Batavia online beschikbaar, namelijk het deel dat de handelsstromen in het operatiegebied overzee, ook wel octrooigebied genoemd, en dat tussen de Republiek en het octrooigebied beschrijft. Wie de voor deze omvangrijke database gebruikte archiefdelen doorbladert, kan niet anders dan bewondering krijgen voor de mannen die al deze gegevens jaar in jaar uit verzamelden en optekenden. De Heren xvii hoopten mede op basis van deze boekhouding het beleid uit te stippelen en de jaarlijkse 'eisen', het verzoek om goederen aan het octrooigebied, op te stellen. Welke kantoren waren winstgevend? Op welke producten werd verlies geleden? Waarop kon bezuinigd worden? Op al deze vragen wilden de Heren xvii antwoord krijgen.

3 Zie <http://bgb.huygens.knaw.nl/>. De database bevat 18.323 reizen records en 253.425 lading records.

De boekhouder-generaal in Batavia was een belangrijke schakel in deze informatievoorziening. In de geschiedschrijving is aan deze informatievoorziening echter onvoldoende aandacht besteed. In dit artikel willen wij aan de hand van de positie van de boekhouder-generaal toetsen of het in bedrijfskundige kringen wel gebezigde concept van ‘*scientific management*’ (zie p. 9) van toepassing is op de informatievoorziening binnen de voc. Hierbij komen vragen aan de orde als: Wat was de plaats van de boekhouder-generaal in het raderwerk van de voc in Azië? Wie waren de boekhouders-generaal en hoe invloedrijk waren zij? Wat zegt hun positie en functioneren over de moderniteit en rationaliteit van de voc als organisatie? Om dergelijke vragen te beantwoorden zullen wij achtereenvolgens aandacht besteden aan de boekhouding, de positie binnen de organisatie, het kantoor, de carrière en de inkomsten van de boekhouders-generaal.

DE ‘GENERALE BOEKHOUDING’ IN DE OOST

De boekhouder-generaal moest de geaggregeerde boekhouding voor heel Azië tot stand brengen. Op zijn kantoor, het ‘comptoir generaal’, werden de volgende zaken bijgehouden, zowel van Batavia als van de andere kantoren in het octrooigebied:

- ladinglijsten van schepen
- wisselverkeer
- nalatenschappen
- behaalde winsten op koopwaar en andere benodigdheden
- inkomsten uit pachten en dergelijke
- vrachtgelden en recognitiepenningen
- generale onkosten
- voorraden aan contanten, koopwaar, wapens, levensmiddelen en dergelijke
- algemene overzichten van winsten, inkomsten, onkosten en dergelijke.⁴

Deze posten werden gegroepeerd per gewestelijk kantoor. De gezamenlijke onderlinge transacties van al deze gewestelijke kantoren leidden tot een generaal Aziatisch rekening-courant.⁵

In de eerste jaren na de oprichting van de voc, in 1602, was de boekhouding, evenals het bestuur, nog zeer ad hoc. Daarin kwam verandering met de benoeming van de eerste gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, Pieter Both (1568–1615). Zijn instructie, opgesteld in 1609, voorzag ook in een regeling van de boekhouding.⁶ De werkzaamheden van de eerste boekhouder-gene-

4 Dit overzicht is gebaseerd op Nationaal Archief te Den Haag, Archief van de boekhouder-generaal te Batavia, toegangsnummer 1.04.18.02, inv.nr. 10801 (1779–1780).

5 De Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording*, 28.

6 P.J.A.N. Rietbergen ed., *De eerste landvoogd Pieter Both (1568–1615). Gouverneur-generaal*

raal, Mateo Coteels (?-1613), lieten nog veel te wensen over. In juli 1613 echter ontving Jan Pietersz. Coen (1587-1629), in zijn functie van directeur-generaal, de opdracht de boeken op te maken. Hij was uit ander hout gesneden en organiseerde de zaken goed.⁷ De boekhouding zoals na 1613 opgezet, is in grote lijnen gedurende de gehele VOC-periode gehandhaafd. Zij was erop gericht om verantwoording af te leggen voor uitgaven gedaan om Aziatische koopwaar te verwerven, voor inkomsten ontvangen uit de verkoop van geïmporteerde goederen en om een overzicht van schulden en vorderingen te krijgen. Kortom, de Heren XVII wilden weten hoe de organisatie het in Azië deed. Daarnaast hield de Compagnie aanvullende overzichten bij met betrekking tot contacten en de verandering in de voorraden in de pakhuizen, werkplaatsen en op scheepswerven. Het spreekt vanzelf dat zulke informatie essentieel is voor een organisatie van een dergelijke omvang. Kennis van de markt is nodig om bij het kopen en verkopen winst te kunnen boeken. Verder moet de onderneming zo zijn ingericht dat de benodigde informatie wordt verkregen en goed benut. Dergelijke informatie en kennis is wat heden ten dage onder *scientific management* wordt verstaan.⁸

Artikel 14 van de instructie voor Pieter Both bevatte de opdracht om een inventaris op te maken van alles wat de Compagnie in Indië bezat.⁹ Genoemd werden contacten, koopwaar en schuldvorderingen, maar niet de gebouwen en verdere onroerende zaken. Deze zijn dan ook nooit in de boeken opgenomen. Elk gewestelijk comptoir had zijn eigen boekhouding en moest elk jaar de balans en verlies- en winstrekening opmaken en deze naar het hoofdcomptoir (Bantam, sedert 1619 Batavia) zenden. Daar werden de gegevens, ook die van het hoofdcomptoir zelf, verwerkt in de generale journaalboeken (overzichten van alle boekingen) en generale grootboeken (overzichten van uitgaven en inkomsten per categorie), die jaarlijks naar Nederland werden gezonden, tegelijk met de negotieboeken van alle comptoiren. De wijze van administreren was het dubbel boekhouden, dat wil zeggen dat iedere transactie op twee rekeningen werd geboekt. In het generale grootboek werd alles wat aan goederen en gelden uit Nederland kwam aan de creditzijde gesteld, en wat aan retourgoederen naar Nederland was verscheept aan de debetzijde. De onkosten in Indië waren verdeeld over vijf posten, namelijk die van de generale onkosten, soldijen, onkosten van schepen, fortificatiën en geschenken. Bij de inkomsten werd onderscheid gemaakt tussen inkomsten uit handel en die uit belastingen en dergelijke (respectievelijk de 'generale winsten' en 'generale inkomsten'). In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw werd het systeem niet fundamenteel gewijzigd. Doel van de boekhouding bleef het vereffenen van rekeningen tussen de diverse zelfstandige financiële entitei-

van *Nederlands-Indië (1609-1614)*. 2 dln. Werken van de Linschoten-Vereeniging LXXXVII (Zutphen 1987) 212-227.

7 J. van Goor, *Jan Pieterszoon Coen 1587-1629, koopman-koning in Azië* (Amsterdam 2015)

185-187, 191, 196-197.

8 S. Douma en H. Schreuder, *Economic Approaches to Organizations* (5e druk; Harlow 2013) 10-14.

9 Rietbergen, *Pieter Both*, 216.

ten. Op papier was hier, naar de standaard van die tijd, sprake van een goede administratie. De boekhouding was in Batavia gecentraliseerd en de gewestelijke kantoren moesten aan Batavia rekening en verantwoording afleggen. Als zodanig was de *voc*-administratie in Azië tamelijk rationeel, hetgeen in schril contrast staat met het ontbreken van een integratie tussen de Aziatische en de moederlandse boekhouding van de *voc*. Overigens werd het opstellen van de algemene Indische rekening-courant gehinderd door het feit dat de informatie uit alle hoeken en gaten van het imperium verkregen moest worden; informatie bovendien die afhankelijk was van vervoer per zeilschip en van de kwaliteit van het personeel in afgelegen gebieden.¹⁰

De federale structuur van de *voc* in de Republiek en het ontbreken van een centrale boekhouding waren geen ideale uitgangspunten voor een succesvolle handelsonderneming. Dat de zaken zich desondanks gedurende vele jaren gunstig ontwikkelden moet volgens Meilink-Roelofs toegeschreven worden aan bekwame topmannen.¹¹ Gelet op de omvang en complexiteit van het hele boekhoudkundige systeem waren er maar weinig mensen binnen de Compagnie die zich een helder oordeel over de stand van zaken konden vormen. Geheel onmogelijk was dat echter niet, zoals het werk van bewindhebber Joannes Hudde (1628-1704) laat zien.¹² Regelmatig werd er geklaagd over de gebrekkige boekhouding. Pieter van Dam (1621-1706), van 1652 tot 1706 advocaat, 'algemeen secretaris', van de Compagnie, bijvoorbeeld was niet te spreken over de betrouwbaarheid van de balansen en staatrekeningen, die door Batavia jaarlijks aan de Heren XVII werden opgezonden. Hij beschuldigde, al of niet terecht, de Hoge Regering ervan al vanaf het begin in de balansen en staatrekeningen zeer grote en onvergeeflijke fouten te maken, ongetwijfeld met het doel de bewindhebbers, de bestuurders van de kamers, van veel zaken niet op de hoogte te brengen.¹³ Er zijn in de loop der tijd dan ook diverse pogingen ondernomen om de financiële verantwoording te verbeteren.¹⁴

10 De Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording*, 28; Meilink-Roelofs, 'Nederlandse Oost-Indische Compagnie', 182-183; J.E. Schooneveld ed., *Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*. Rijks Geschiedkundige Publicatiën (RGP) Grote Serie 232 ('s-Gravenhage 1997) 170-171. De digitale versie is te vinden op: <http://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/generale-missiven/>

11 Meilink-Roelofs, 'Nederlandse Oost-Indische Compagnie', 177.

12 Gaastra, *Bewind en beleid*, 221-229.

13 Pieter van Dam, *Beschryvinge van de*

Oostindische Compagnie 1693-1701. F.W. Stapel en C.W.Th. van Boetelaer van Asperen en Dubbeldam eds., RGP Grote Serie 87 (2e druk; 's-Gravenhage 1976) 336; De digitale versie is te vinden op: <http://resources.huylgens.knaw.nl/vocbeschrijvingvandam>

14 F.S. Gaastra behandelt in *Bewind en beleid* de financiële ontwikkeling van de *voc* aan het einde van de zeventiende eeuw in detail en analyseert het beheer van de directie. Voor de tweede helft van de achttiende eeuw is dit ook gedaan door J.J. Steur, *Herstel of Ondergang. De voorstellen tot redres van de V.O.C., 1740-1795* (Utrecht 1984).

POSITIE VAN DE BOEKHOUDER-GENERAAL BINNEN DE ORGANISATIE

De eerste gouverneur-generaal van Indië, Pieter Both, moest overeenkomstig zijn instructie een Raad van Indië instellen en een boekhouder-generaal en fiscaal-generaal benoemen. De Raad van Indië was het centrale bestuursorgaan van de VOC in Azië. De voorzitter, de gouverneur-generaal, was de eerste persoon in rade, maar mocht buiten de Raad om geen belangrijke besluiten nemen. In de loop van de zeventiende eeuw evolueerde de organisatie verder tot het hieronder geschetste model. Het aantal leden van de Raad van Indië varieerde van slechts enkelen tot meer dan tien.

In de Raad van Indië was na de gouverneur-generaal de directeur-generaal de belangrijkste functionaris, zeg maar de vicevoorzitter. Hij was verantwoordelijk voor het gehele Indische bedrijf waar het de logistiek, het transport, de handel en de scheepvaart betrof. Hij besprak belangrijke zaken met de andere raden, zoals de bestellijst van goederen en gelden uit Nederland. Hij moest ook toezicht houden op de pakhuizen voor de handelsgoederen en de provisie, het soldijkantoor en de kas. Hij werd bijgestaan door de twee opperkooplieden van het kasteel in Batavia.¹⁵ Ondergeschikt aan de directeur-generaal waren verder de boekhouder-generaal, de visitateur-generaal en de equipagemeester. Die maakten geen deel uit van de Raad van Indië. De visitateur-generaal moest de controle op de boeken en financiële administratie in Azië uitvoeren. Het controleren van de consumptie-rekeningen (de proviandering bijgehouden door de schipper tijdens de reis) hoorde ook tot zijn taken.¹⁶ De equipagemeester was belast met het toezicht op de werkzaamheden aan de schepen op de rede en op het eiland Onrust in de baai van Batavia. Hij was aanwezig bij aankomst en vertrek van de schepen. Bij vertrek controleerde hij samen met één van de fiscalen (een officier van justitie) de monsterrol en de lading van het betreffende schip.¹⁷

De hoofdtaak van de boekhouder-generaal was het samenstellen van het generaal journaal en het generaal grootboek. Tevens moest hij lijsten met uit Nederland ontvangen en naar Nederland gestuurde goederen bijhouden, en de 'bevindingen op de eisen' opstellen. Dit laatste hield in dat de boekhouder-generaal moest controleren of wat ontvangen was klopte met wat de Hoge Regering in Batavia had besteld en de Heren XVII hierover hadden besloten. Na een inspectie werd genoteerd welke goederen er te weinig of teveel waren ontvangen. Vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw werden de oorspronkelijke bestellingen en de bevindingen over het te veel of te weinig, naar patria gezonden. De bewindhebbers in Nederland konden dan onderzoeken waaraan de verschillen te wijten waren.¹⁸ Van de door de boekhouder-generaal

15 T.L. Balk, F. van Dijk en D.J. Kortlang, *The Archives of the Dutch East India Company (VOC) and the Local Institutions in Batavia (Jakarta)* (Leiden/Boston 2007) 117.

16 Ibidem.

17 Ibidem, 118.

18 Ibidem, 117.

samengestelde boeken werd één kopie in Batavia bewaard. Twee kopieën werden elk jaar met de ‘naschepen’ vanuit Batavia naar respectievelijk de Kamer van Amsterdam en de Kamer van Zeeland gestuurd omdat de Heren XVII daar in principe bijeenkwamen.¹⁹ Voor zover nodig werden zij voorzien van een toelichting door de boekhouder-generaal.²⁰

Mocht de boekhouder-generaal bij het controleren van alle ontvangen gewestelijke boeken fouten ontdekken, dan moest hij deze rapporteren aan de Raad van Indië. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw kwamen er nieuwe taken bij. Zo werd op 8 oktober 1748 de ‘Regeling nopens het nazien der jaarlijksche verantwoording van de Bank van Leening’ van kracht. Op verzoek van de president van commissarissen van de Bank van Lening werd voortaan de staatrekening jaarlijks door de boekhouder-generaal en visitateur-generaal gecontroleerd.²¹ Op 28 april 1778 kregen de visitateur-generaal, de boekhouder-generaal, de equipageboekhouder en één van de confrontisten van de Bataviase administratieboeken de opdracht de commandeur en opperequipagemeester van Batavia te helpen bij het controleren van de onkostenrekeningen van wat was verstrekt en bekostigd aan de schepen op de diverse kantoren in Azië. Zij moesten tweemaal per jaar rapporteren of binnen veertien dagen na binnenkomst van een schip indien er een verdenking was dat er te veel aan het schip was verstrekt.²²

De boekhouder-generaal had dus vele taken. Hij was de spil van een omvangrijk financieel informatienetwerk met als belangrijkste taak het bijeenbrengen van verspreid aangemaakte financieel-economische feiten in een gestandaardiseerde vorm. Uit de veelheid van taken rijst een beeld op van een logisch organisatorisch raderwerk, een combinatie van een geaggregeerde boekhouding en een financiële controle. Die laatste in beperkte zin, omdat de visitateur-generaal een duidelijker rekenkamer-functie had.²³ De boekhouder-generaal combineerde zijn taak soms met andere functies, bijvoorbeeld met die van visitateur-generaal, schepen, weesmeester, boedelmeester, extraordinaris raad van Indië of lid van de Raad van Justitie.²⁴

19 De retourvloot uit Batavia vertrok doorgaans in de maanden oktober/november en januari/februari. In verband met nagekomen lading uit andere vestigingen vertrokken sommige schepen later, namelijk in april of mei. Deze schepen werden daarom naschepen genoemd.

20 W.Ph. Coolhaas ed., *Generale Missiven*, RGP Grote Serie 150 ('s-Gravenhage 1975) 428.

21 J.A. van der Chijs ed., *Nederlandsch-Indisch*

Plakaatboek, 1602-1811, deel 5 (Batavia/'s-Gravenhage 1888) 584-585.

22 Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, deel 10 (Batavia/'s-Gravenhage 1892) 256.

23 Van Dam, *Beschryvinge*, RGP Grote Serie 87, 157-160; <http://resources.huygens.knaw.nl/vochbeschrijvingvandam>

24 Coolhaas, *Generale Missiven*, RGP Grote Serie 104 ('s-Gravenhage 1960) 307, 577.

12. Roppen In het Comptoir gewraal	boekhouder-generaal	100	1719	afstijgend	a
rogier van aelderweld v. amsgr.	hoopman	60	1720	ouderhoofman	
antoon van mijdten v. amsgr.	boekhouder	30	1720	corporaal	
godefridus v. amsgr.	afstijgend	24	1721	doelact	2
gelaune v. amsgr.		24	1723		a
gelaune v. amsgr.		20		houder	
ant. van der leidsen v. amsgr.		16	1727	doelact	
emilient cana		10	1729		
hendrik van waerdenburg v. amsgr.		9	1731		
gelaune v. amsgr.		10	1730		
gelaune v. amsgr.		10	1730		
gelaune v. amsgr.		9	1732		
12 Roppen voorst.		51	1732		

Bezetting van het comptoir generaal in 1732. Archief voc, Generale Landmonsterrol van ultimo juni anno 1732 voor Zeeland. DEN HAAG, NATIONAAL ARCHIEF.

HET COMPTOIR GENERAAL

De boekhouder-generaal had een eigen kantoor met een wisselend aantal medewerkers. De gegevens over het aantal personen dat daar werkzaam was, zijn voor de zeventiende eeuw beperkter dan voor de achttiende eeuw. Het aantal werkzame personen van 1661 t/m 1791 varieerde tussen de vijf en zestien (zie tabel 1). Het aantal steeg naar veertien in 1739 om, na een afname rond het midden van de eeuw als gevolg van de bezuinigingen tijdens het gouverneur-generaalschap van Gustaaf Willem baron Van Imhoff (1705-1750) van 1743 tot 1750, op dit niveau te blijven.

Vergeleken met andere kantoren in Batavia was het comptoir generaal klein (zie tabel 2). Zelfs op het hoogtepunt van de zestien personen ging het nog steeds om minder dan 1% van het totaal aantal voc-personeelsleden in Batavia.

CARRIÈRES VAN DE BOEKHOUDERS-GENERAAL²⁵

Mateo Coteels werd in 1611 als eerste tot boekhouder-generaal benoemd. Veel is van hem niet bekend. Na zijn overlijden in 1613 volgde Jan Pietersz. Coen hem op, waarna nog eens 56 boekhouders-generaal volgden tot 1802.²⁶ In de zeventiende eeuw (1611-1700) bedroeg het aantal boekhouders-generaal 28, in

25 Voor een overzicht van de boekhouders-generaal zie de link in de introduction op: <http://bgb.huygens.knaw.nl/>.

26 Op 24 december 1795 besloten de Staten-Generaal de colleges van bewindhebbers van de voc per 1 maart 1796 van hun functie te ontheffen. Het octrooi is daarna nog twee-

maal verlengd, aanvankelijk tot ultimo 1798, vervolgens tot 31 december 1800. In dit artikel wordt A.C. Munnik als laatste boekhouder-generaal van de voc geteld, parallel aan het overzicht van de boekhouders-generaal op: <http://bgb.huygens.knaw.nl/> (zie de bijlage in de introduction).

Tabel 1. Overzicht bezetting comptoir generaal (kantoor boekhouder-generaal)

	1661	1685	1694	1700	1720	1739	1750	1770	1789	1791
	Van Dam	Van Dam	Van Dam	Rollen Geq.	LM	LM	LM	LM	LM	LM
boekhouder- generaal	1	1	1	1	1	1	1	1		1
koopman en 1e suppoost									1	1
boekhouder	1	1	2	2	1	1	2	6		
assistent	3	1		1	1	1	1	2	3	1
onderkoopman		1	2		2	1	1			
koopman				1		1	1			
provisieel assistent		1		2	1	6	3	1	1	
onderkoopman en principi- paal journaalschrijver								1	1	1
jong assistent						3	1	1	1	2
absoluut assistent									3	3
soldaat a/d pen									6	3
Totaal	5	5	5	7	6	14	10	13	16	12

Bron: Pieter van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie 1693–1701*, RGP Grote Serie 87, 2e druk, 184–185; Nationaal Archief (NA) in Den Haag, Archief van de voc, toegangsnummer 1.04.02, Rollen van Gequalificeerden, inv.nr. 11822; NA, Archief van de voc, toegangsnummer 1.04.02, Generale Landmonsterrollen (LM), inv.nrs. 5168, 5187, 5198, 5218, 5237 en 5239.

Tabel 2. Aantal personen werkzaam bij diverse kantoren in Batavia

	1700	1739	1789
Generale secretarie	30	164	114
Negotiecomptoir	15	72	80
Comptoir generaal	6	14	16
Comptoir generale visite	23	22	20
Comptoir generale soldijen	4	5	7
Soldijvisitecomptoir	18	28	47
Overige personeel	3757	4855	3868
Totaal voc-personeel in Batavia	3853	5160	4152

Bron: NA, Archief van de voc, toegangsnummer 1.04.02, Generale Landmonsterrollen (LM), inv.nrs. 11545, 11614 en 11703.

Tabel 3. Plaats van herkomst en overlijden van boekhouders-generaal

<i>Plaats van herkomst</i>	<i>17e eeuw</i>	<i>18e eeuw</i>	<i>Plaats van overlijden</i>	<i>17e eeuw</i>	<i>18e eeuw</i>
Republiek	11	19	Republiek	4	5
Rest van Europa	2	3	Rest van Europa	–	–
Azië	1	7	Azië	15	23
Op zee	–	–	Op zee	1	–
Onbekend	14	1	Onbekend	8	2
Totaal	28	30	Totaal	28	30

Bron: overzicht van de boekhouders-generaal, <http://bgb.huygens.knaw.nl> (bijlage in de Introduction).

de achttiende eeuw (1700–1802) 30. Van niet alle boekhouders-generaal zijn de namen bekend; van vier van hen, allen uit de zeventiende eeuw, kon de identiteit niet achterhaald worden.²⁷ In de tabellen 3 t/m 5 wordt een overzicht gegeven van de achtergrond en het carrièreverloop voor zover beschikbaar.

Van de elf (39%) zeventiende-eeuwse boekhouders-generaal die afkomstig waren uit de Republiek, gaven er zes (21%) als herkomstplaats één van de steden met een voc-kamer op. Van de achttiende-eeuwse boekhouders-generaal uit de Republiek kwamen er elf (37%) uit een stad met een voc-kamer, waarvan acht (27%) uit Amsterdam. Verder valt op dat in de achttiende eeuw meer boekhouders-generaal geboren zijn in Azië dan in de zeventiende eeuw, dat wil zeggen zeven (23%) ten opzichte van één (3%).

Van de twintig (71%) boekhouders-generaal uit de zeventiende eeuw van wie de plaats van overlijden bekend is, stierven er slechts vier (14%) in de Republiek. Van de vijftien (54%) die in Azië overleden, vonden er negen (32%) in Batavia hun laatste rustplaats. Ook in de achttiende eeuw bliezen verreweg de meesten, 23 (77%), in Azië de laatste adem uit, van wie twintig (67%) in Batavia. Slechts vijf (17%) overleden er in de Republiek.

In de zeventiende eeuw zijn van de 21 boekhouders-generaal van wie een overlijdensdatum bekend is, er zeven (33%) ten tijde van hun boekhouder-generaalschap gestorven. In de achttiende eeuw waren dat er negen (32%) van de 28. Voor één boekhouder-generaal uit de zeventiende eeuw die niet in deze functie overleed, was het boekhouder-generaalschap toch het eindpunt van zijn carrière, omdat hij niet meer in een andere functie vermeld is. Dit gold in de achttiende eeuw voor vier boekhouders-generaal. Kortom, het boekhouder-generaalschap was doorgaans niet het eindpunt van een carrière.

Het gemiddelde totaal aantal jaren in dienst bij de voc lag voor de boekhouders-generaal in de zeventiende eeuw iets lager dan in de achttiende eeuw, namelijk 23,3 tegenover 26. De laagste aantallen treffen wij aan in de periode 1610–1640. Dit is niet verwonderlijk omdat dit de beginfase van de voc was. Degene van de boekhouders-generaal die het hoogste aantal dienstjaren (41)

27 François Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indien* [...], deel 4 (Dordrecht/Amsterdam 1726) 377.

Tabel 4. Aantal jaren in dienst van de voc en als boekhouder-generaal werkzaam

Aantal jaren in dienst voc			Aantal jaren boekhouder-generaal		
	17e eeuw	18e eeuw		17e eeuw	18e eeuw
0 t/m 5	1	0	0 t/m 5	21	24
6 t/m 10	0	0	6 t/m 10	3	5
11 t/m 15	1	1	11 t/m 15	0	1
16 t/m 20	3	6	16 t/m 20	0	0
21 t/m 30	7	14	21 t/m 30	0	0
31 t/m 45	3	8	31 t/m 45	0	0
onbekend	13	1	onbekend	4	0
totaal	28	30	totaal	28	30

Bron: overzicht van de boekhouders-generaal, <http://bgb.huygens.knaw.nl> (bijlage in de Introduction).

heeft gekend was Steven Poelman (1746–1794). Het gemiddelde aantal jaren dat iemand werkzaam was als boekhouder-generaal lag in de zeventiende eeuw op 3,0 en in de achttiende eeuw op 3,5. De uit Pulicat afkomstige Evert Christoffel Lanius (?–1752) heeft het langste als boekhouder-generaal gewerkt, namelijk vijftien jaar. Het relatief geringe aantal jaren dat men als boekhouder-generaal werkzaam was, wijst op opwaartse verticale mobiliteit aan de top, die mede geholpen werd door het hoge sterftecijfer onder Europeanen in de tropen.²⁸

De gemiddelde leeftijd waarop iemand als boekhouder-generaal aantrad was in de zeventiende eeuw 34,3 jaar, in de achttiende eeuw 38,7 jaar. De op negentienjarige leeftijd als assistent naar Indië vertrokken latere gouverneur-generaal Cornelis van der Lijn (1608–1679) was de jongste ooit benoemde boekhouder-generaal, namelijk 24 jaar.

Het carrièreverloop van de boekhouders-generaal (zie tabel 5) laat zien dat het bij de voc goed mogelijk was van onderaf op te klimmen. Het gemiddelde aantal jaren dat iemand in dienst was voor hij boekhouder-generaal werd, lag in de achttiende eeuw tweemaal zo hoog als in de zeventiende eeuw, namelijk 10,6 tegenover 19,5 jaar. Een factor van belang was, dat men in de zeventiende eeuw gemiddeld in een hogere aanvangsrank werd uitgezonden. In de zeventiende eeuw was dus een snellere stijging mogelijk dan in de achttiende. Dit is uiteraard het gevolg van het feit dat de Compagnie toen meer in de opbouwfase zat. In vier gevallen bracht een boekhouder-generaal het in de zeventiende eeuw tot de hoogst haalbare positie in Azië, namelijk van gouverneur-generaal. Dit waren Jan Pietersz. Coen, Antonio van Diemen

28 A. van den Belt, *Het voc-bedrijf op Ceylon. Een voornamelijk vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18de eeuw* (Zutphen 2008) 255–264; F. Lequin, *Het personeel van de*

Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw: meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen, (2e herziene druk; Alphen aan den Rijn 2005) 91–94.

Cornelis van der Lijn (1608–1679), gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1645–1650) en van 1632 tot 1636 de jongste boekhouder-generaal. Olieverf op paneel door een anonieme kunstenaar. AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM.

(1593–1645), Cornelis van der Lijn en Cornelis Jansz. Speelman (1628–1684). In de achttiende eeuw bracht alleen Adriaan Valckenier (1695–1751) het tot gouverneur-generaal.

In de praktijk was het in de achttiende eeuw nog steeds mogelijk om een goede promotie te maken – Jacob Mossel (1704–1761) bijvoorbeeld bracht het van lichtmatroos tot gouverneur-generaal – maar het kwam minder vaak voor. Was dit het gevolg van toenemende aristocratisering in de achttiende eeuw? Schutte heeft dit onderzocht aan de hand van de achtergronden van de gezaghebbers op de buitenkantoren van de VOC en van de raden van Indië. Hij concludeert dat de VOC onderdeel was van een maatschappij die grote betekenis hechtte aan afkomst en dat het iemand met een patriciaats- of vergelijkbare achtergrond in combinatie met een goede opleiding gemakkelijker

Tabel 5. Carrièreverloop van de boekhouders-generaal

<i>Eerste rang/ functie</i>	<i>17e eeuw</i>	<i>18e eeuw</i>	<i>Laatste rang/functie</i>	<i>17e eeuw</i>	<i>18e eeuw</i>
jongen	0	1	commandeur buitengewest	0	1
soldaat	1	6	commissaris buitengewest	2	0
cadet de marine	0	1	1e opperkoopman kasteel Batavia	0	2
adelborst	0	4	boekhouder-generaal	7	15
konstabelsmaat	0	1	ontvanger-generaal	1	1
assistent	6	7	directeur buitengewest	1	1
derde waak	0	1	gouverneur buitengewest	1	3
klerk	0	1	raad van Indië extraordinaris	0	3
kassier	1	0	raad van Indië ordinaris	5	2
onderkoopman	5	7	directeur-generaal	0	1
opperkoopman	2	0	gouverneur-generaal	4	1
onbekend	13	1	onbekend	7	0
totaal	28	30	totaal	28	30

Bron: overzicht van de boekhouders-generaal, <http://bgb.huygens.knaw.nl> (bijlage in de Introduction).

afging. Van een gesloten VOC-top was echter geen sprake.²⁹ Tabel 5 laat echter wel zien dat de uitgangspositie van de potentiële boekhouders-generaal in de achttiende eeuw lager was dan in de zeventiende eeuw en zij dus een langere weg omhoog moesten afleggen.

In beide eeuwen zijn er veel verschillende trajecten geweest naar de functie van boekhouder-generaal. De meesten zijn buiten Batavia werkzaam geweest alvorens tot boekhouder-generaal benoemd te worden, bijvoorbeeld als secunde en opperkoopman of als koopman. Sommigen zijn werkzaam geweest op het kantoor van de boekhouder-generaal of op een ander kantoor in Batavia. Aantrekkelijke functies om na het boekhouder-generaalschap te bereiken, waren het lidmaatschap van de Raad van Indië of het gouverneurschap van een gewest. Hoge posten op de buitenkantoren in Azië waren aantrekkelijk omdat er veel kansen waren op verrijking. Enkele malen volgde degene die de boekhouder-generaal had vervangen tijdens een ziekte of afwezigheid hem op. Het kwam ook gewoon voor dat de tweede man op het comptoir generaal de boekhouder-generaal opvolgde. In verreweg de meeste gevallen kwam de nieuwe boekhouder-generaal echter van buiten het kantoor. Verder onderzoek is nodig om te achterhalen wat de promotie tot boekhouder-generaal bepaalde. Was het bekwaamheid, kennis, ervaring of patronage? Feit is wel

29 G.J. Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeel-*

den en optreden, 1770-1800 (Groningen 1974) 32-38.

dat overtreding van de voc-regelgeving door een boekhouder-generaal niet automatisch het einde van zijn carrière betekende.³⁰

DE INKOMSTEN VAN DE BOEKHOUDER-GENERAAL

De 'gages', dat wil zeggen salarissen/soldijen bij de voc, waren hiërarchisch opgebouwd en bleven gedurende de gehele voc-periode nominaal op hetzelfde niveau. De boekhouder-generaal ontving meestal 130 of 150 gulden per maand. Het 'Reglement op het benoemen en ontslaan van Compagnies dienaeren' uit 1753 bepaalde dat opperkooplieden van het kasteel alsmede de visitateur-generaal en de boekhouder-generaal met de rang van opperkoopman, werden aangesteld met 130 gulden per maand voor een periode van vijf jaar. Als ze uit de koopliedenrang kwamen, werden ze altijd eerst op proef aangesteld zonder verhoging van rang en gage. Als ze de functie maximaal zes maanden naar tevredenheid hadden uitgeoefend, ontvingen ook zij de 130 gulden per maand voor vijf jaar, ingaande op de dag van hun provisionele aanstelling. Als de vijf jaar om waren, kon de boekhouder-generaal om verhoging van gage verzoeken tot 150 gulden per maand, mits hij voor drie jaar bijtekende.³¹ Hij verdiende niet veel in vergelijking met de directeur-generaal en de gouverneur-generaal (respectievelijk 500 en 1.200 gulden per maand). Kooplieden en boekhouders daarentegen verdienden op hun beurt aanzienlijk minder, namelijk respectievelijk 60 en 28 gulden. Onderkooplieden, assistenten en soldaten, de rangen waarin de meeste boekhouders-generaal in de achttiende eeuw begonnen, ontvingen respectievelijk 40, 24 en 9 gulden.

De gage van de boekhouder-generaal werd net als die van andere voc-dienaeren aangevuld met rantsoen, kostgeld, huishuur en andere beneficiën. Volgens Van Dam ontving de boekhouder-generaal in 1684 13 realen of 10 2/5 rijksdaalder per maand als kostgeld (ter vergelijking: de gouverneur-generaal ontving 200 realen per maand). Dit was bedoeld voor "syn kost, dranck, brant en licht".³² Niet elke boekhouder-generaal ontving dezelfde extra's. In 1672 besloot de Raad van Indië de gage van Cornelis Portier te verhogen van 60 naar 150 gulden per maand "mits tyts-expiratie" en hem tevens het rantsoen en kostgeld van een opperkoopman toe te kennen gedurende vijf jaar.³³ Daarentegen werd twee jaar later besloten Dirk de Jongh dezelfde verhoging van gage te geven "sonder dat hy in die bediening dan noch eenige huyshuure, noch andere beneficiën meer sal vermogen te praetenderen".³⁴

30 Het overzicht van de boekhouders-generaal laat hiervan diverse voorbeelden zien (zie de link in de introduction op: <http://bgb.huylgens.knaw.nl/>), onder andere Arent Gardenijs en Cornelis Speelman.

31 Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, deel 6 (Batavia/'s-Gravenhage 1889) 457-458.

32 Van Dam, *Beschryvinge*, RGP Grote Serie 87, 263-269.

33 J.A. van der Chijs ed., *Dagh-Register gehouden int casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts-India Anno 1672* (Batavia/'s-Gravenhage 1899) 225.

34 Van der Chijs, *Dagh-Register Anno 1674* (Batavia/'s-Gravenhage 1902) 45.

Ook op andere manieren kon de boekhouder-generaal zijn inkomen aanvullen. Zo ontving hij een bonus voor het ontdekken van fouten in de boeken van de buitenkantoren. De oud-directeur van Bengalen, Jan Kersseboom, bijvoorbeeld was in 1756 de vergoeding opgelegd van een fout in zijn negotieboeken van 91.350 gulden. De ontdekker van deze fout, boekhouder-generaal Pieter Wenting, ontving een zesde van dit bedrag.³⁵ Boekhouder-generaal Nicolaas Laurens van Engelsdorp ontving enkele jaren later 100 rijksdaalder voor het signaleren van slordigheden en fouten in de Padangse negotieboeken over 1757/58.³⁶ Overigens besloot de Raad van Indië in 1763 dat de boekhouder-generaal en de visitateur-generaal pas de premies voor het ontdekken van fouten in de negotieboeken mochten ontvangen als de schuldlige 1/6 van zijn schuld betaald had.³⁷

Dat de VOC het na de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) financieel steeds moeilijker kreeg, bleek onder andere ook uit het in 1792 afschaffen van verstrekkingen, “zo van Europeesche als Indiasche artuculen”, aan een aantal dienaren. Als compensatie ontvingen de boekhouder-generaal en de opperkooplieden 5¼ rijksdaalder per maand, “half in contanten en half in papieren van credit”.³⁸ Twee jaar later, in 1794, werd bovendien nog een middel van bestaan toegekend aan de boekhouder-generaal en diens eerste suppoost in de hoop dat geschikte personeelsleden de functie zouden ambiëren, “nademaal die dienst genoegzaam geen, ten minste geen naamwaardig inkomen geeft naarmate van het werk, dat daaraan verknogt is”. De boekhouder-generaal en eerste suppoost werden nu gemachtigd om voor het opmaken van de wissels van de gelden die in ’s Compagnies kassa werden gestort om naar Nederland overgemaakt te worden, in plaats van 2 rijksdaalder per wissel 1/4 procent van het bedrag van de wissels (3/4 voor de boekhouder-generaal, 1/4 voor de eerste suppoost) te vorderen.³⁹

CONCLUSIE

Dat de VOC geen overkoepelende, geïntegreerde boekhouding kende en bovendien een federale structuur had in de Republiek, heeft nadelig gewerkt op de informatievoorziening en de besluitvorming van de Heren XVII. Het vergde daardoor veel moeite om zich een beeld te vormen van de stand van zaken van het bedrijf in zijn geheel. Pogingen om dit te verbeteren zijn gestrand. Men zou kunnen zeggen dat de ‘federale moederorganisatie’ in de Republiek de effectieve controle op het centrale apparaat overzee miste. Voor succesvol opereren was dit kennelijk in de zeventiende eeuw geen probleem. Voor de achttiende

35 H.K. s’Jacob ed., *Generale Missiven*, RGP Grote Serie 258 (’s-Gravenhage 2007) 104.

36 *Ibidem*, 540.

37 Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plaatboek*, deel 7 (Batavia/’s-Gravenhage 1890)

607-608.

38 Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plaatboek*, deel 11 (Batavia/’s-Gravenhage 1893) 429-430.

39 *Ibidem*, 642-643.

eeuw leidde dit tot kritiek op het moment dat de winstgevendheid verminderde.⁴⁰ Hoewel sommige auteurs niettemin positief hebben geoordeeld over het algemene beleid bij de VOC, is het duidelijk dat het ver verwijderd was van het hedendaagse bedrijfskundige ideaal van *scientific management*.⁴¹

De boekhouder-generaal in Batavia vormde een belangrijke schakel in de informatievoorziening. Hij was de spil in het netwerk om de financiële gegevens van alle vestigingen in het octrooigebied te verzamelen, verwerken en vervolgens naar de Heren XVII te sturen. Dat elke activiteit in Batavia zijn eigen organisatie kende en cumulatief een logisch organisatorisch geheel vormde, wijst erop dat de Compagnie overzee moderner georganiseerd was dan in de Republiek. In werkelijkheid liepen theorie en praktijk echter vaak uit elkaar. Zo was de boekhouder-generaal afhankelijk van de toevoer van de gewestelijke kantoren om zijn werk goed te kunnen doen. Maar zelfs als deze toevoer elk jaar op tijd en volledig zou zijn geweest, en dito de informatie naar de Republiek, konden de Heren XVII hun beleid niet alleen uitstippelen op basis van zijn boekhouding, onder andere omdat de opbrengsten van de verkopen in de Republiek zelf er niet in opgenomen waren. Het is vooralsnog onduidelijk of zijn boekhouding überhaupt veel invloed heeft gehad, zelfs op het beleid van de gouverneur-generaal en de Raad van Indië.

Het overzicht van de achtergrond en carrières van de boekhouders-generaal laat een aantal interessante feiten en ontwikkelingen zien. Het aandeel van Amsterdam en Azië als plaats van herkomst nam toe; de meeste boekhouders-generaal stierven in Azië; ze waren gemiddeld bijna 25 jaar in dienst en werkten gemiddeld drie jaar als boekhouder-generaal; de gemiddelde leeftijd waarop zij boekhouder-generaal werden was ruim 36 en zij waren op dat moment gemiddeld ruim vijftien jaar in dienst. In de achttiende eeuw kwamen boekhouders-generaal gemiddeld in een lagere rang binnen en werd het moeilijker tot in de hoogste rangen door te dringen.

De reconstructie van het inkomen van de boekhouder-generaal laat zien dat hij met zijn rang van opperkoopman weliswaar ruim tweemaal zoveel verdiende als een VOC-koopman, maar slechts een achtste van de gage van de gouverneur-generaal. In de hiërarchie behoorde hij niet tot de absolute top. Ook uit de omvang van het comptoir generaal is af te leiden dat de boekhouder-generaal niet tot de invloedrijkste dienaren behoorde. Om er 'echt bij te horen' had hij in de Raad van Indië moeten zitten; dat was de echte 'Raad van Bestuur'. Kortom: hij was slechts een boekhouder, maar wel de belangrijkste in het overzeese imperium. Men zou hem een financiële informatiespecialist

40 Meilink-Roelofs, 'Nederlandse Oost-Indische Compagnie', 177, 180-181; J.S. Robertson, *Capitalism and accounting in the Dutch East-India Company 1602-1623: an historical study of determining influences and practices* (Wollongong 2011) 394.

41 K. Glamann, *Dutch-Asiatic Trade* (2e druk;

's-Gravenhage 1981) 250-251, 261; E.M. Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000) 216-218; Douma en Schreuder, *Economic Approaches to Organizations*, 14.

kunnen noemen. Al met al een persoon van ‘grote ommeslag’ maar ‘beperkt statuur’. Zijn archivalische neerslag is echter gigantisch; het stelt de historicus van nu in staat een belangrijk deel van de wereldhandel in de achttiende eeuw te reconstrueren.

OVER DE AUTEURS Judith Schooneveld studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden en promoveerde aldaar in 1989 op een maritiem-historisch onderwerp. Sindsdien heeft zij diverse delen bewerkt in de RGP-reeks *Generale Missiven der voc* en was zij projectleider van het Boekhouder-Generaal Batavia-project bij het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

Gerrit Knaap is senior-onderzoeker bij het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW) te Amsterdam en bijzonder hoogleraar koloniale geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Hij is initiatiefnemer en leider van het project ‘Godsdienstpolitiek Nederlands-Indië, in het bijzonder betreffende de Islam, 1816–1942’. Zijn belangrijkste publicatie, in samenwerking met Henk den Heijer en Michiel de Jong, is *Oorlogen Overzee; Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595–1814* (Amsterdam 2015).